

Василије Ј. МИЛИЋ

ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКЕ ПРИЛИКЕ У ЦРНОЈ ГОРИ ПРИЈЕ ДОНОШЕЊА ЦРНОГОРСКОГ УСТАВА 1905.

Процеси стварања Црне Горе као државе, унутрашње политичке консолидације и међународне афирмације почели су се развијати, а неки су завршени за вријеме владавине познате династије Петровића. У периоду њихове дуге владавине (преко 200 година) на црногорском пријестолу столовало је седам владара, с једним малим прекидом од десетак година, владавином Шћепана Малог (седам година) и Арсеније Пламенца (3 године). Сваки од њих остварио је понеки значајан државнички или духовни допринос Црној Гори као држави са дуговјековном државном вертикалом.

Владика Данило је успоставио прве дипломатске односе са најмоћнијом земљом Словена – Русијом, која му је обезбјеђивала сталну финансијску помоћ, и отпочео процес истраге потурица. Владика Сава унаприједио је дјеловање црногорске православне цркве (митрополије) као духовног средишта црногорског народа. Владика Василије је написао прву Историју о Црној Гори (објављену у Русији 1754), успоставио је дипломатске односе са Млетачком републиком и први отпочео школовање Црногораца у иностранству (Русији). Петар I је повећао Црну Гору за трећину присаједињујући јој седморо Брда, донио је прве законе (Стегу и Закон општи и брдски), који се сматрају претечама првом црногорском уставу. Он је отворио процес изградње државне инфраструктуре, формирањем прве црногорске владе са њим на челу. Законски је утврдио обавезу плаћања пореза за све Црногорце. Био је предузео и неке кораке (са представницима Аустрије) на ковању црногорског новца. Свим овим активностима фактички је био обновио државност Црне Горе. Из Русије је донио кромпир, тиме је у многоме смањена класична глад у Црној Гори. Владика Петар II отворио је неке нове процесе привређивања. А то су:

изградња путева – коњских стаза, пружање угоститељских услуга странцима који су посјећивали тадашње Цетиње. Унио је неке новине у начину живљења и понашања Црногораца (шпорет на дрва, пушење дувана помоћу луле и сл.). Наплатио је прве порезе (1838-1841) и донио први црногорски буџет. Отворио је прву основну школу и донио штампарију из Русије. У њој је отпочето штампање првих књига на Цетињу. Успио је да осјетно повећа сталну руску помоћ Црној Гори. Црну Гору је разграничио са Аустроугарском, чиме је фактички обезбиједио њено признање од ове државе. Он је покренуо ковање првог црногорског новца (златни перун – два талира) благодарећи томе што је био набавио и на Цетиње раније донио ковницу новца.

Књаз Данило је обезбиједио Црној Гори статус књажевине и раздвојио је световну од духовне власти. Тиме је Црну Гору увео у ред напреднијих држава тадашње Европе. Унаприједио је изградњу објеката државне инфраструктуре. Покренуо је изградњу првих градских насеља на принципима урбанизма. Донио је познати Закон црногорски и брдски (Данилов закон). Разграничио је Црну Гору са Турском, чиме је обезбиједио њено фактичко признање од Турске царевине. Забранио је изградњу кућа и других објеката на обрадивом земљишту, ради смањења сиромаштва. Припремио је први план изградње колских путева, први урбанистички план за изградњу Даниловграда, оживио је унутрашњу и спољну трговину на пазарима (Ријечи Црнојевића, Црмничком виру и отворио пазариште на Његушима и др.) у земљи и ван ње (турским пазарима и пазарима Аустрије). Предузео је кораке на ковању црногорског новца, али га је изненадна смрт (убијен у Котору) у томе спријечила. Редовно је наплаћивао порезе и царине и доносио буџет црногорске државе.

Књаз Никола Петровић је у периоду од доласка на власт (1860. године) до доношења устава 1905. године био повећао Црну Гору за 100 %. Обезбиједио је излаз на море и међународно признање на Берлинском конгресу 1878 године. Све ово јој је омогућило да се региструје, у одговарајућим међународним документима као 27. држава у свијету. За разлику од својих претходника знатно је привредно развио и омогућио општи друштвени препород, што је била вјековна жеља и настојање готово свих његових претходника. Али због сталног ратовања с Турцима и другим непријатељима из окружења Црне Горе то им није успјело. Књаз Никола је први као владар осмислио једну врсту националног програма. У њему су били идентификовани основни животни проблеми црногорске државе и народа (обезбјеђење довољне количине хране, средстава

за одбрану земље и др.), начин њиховог рјешавања и предвиђени основни правци развоја. Као основни правци привредног развоја били су развој свих врста саобраћаја, изградња електричних централа, развој трговине и банака и укључивање Црне Горе у међународне привредне и политичке процесе. На плану привредног развоја предвиђено је било исушење Скадарског језера, изградња мреже колских путева и њихово повезивање са окружењем, изградња жељезничке пруге (узаног колосијека) од Бара до Цетиња и пруге од Бара до Београда, изградња језерских и рјечних пристаништа, поморских лука, телефонско-телеграфских објеката, прве електране на Цетињу и хидроелектране на Морачи. Велики значај дат је обнови и обogaћивању сточног и биљног фонда и развоју занатства.

Књаз Никола је добар дио овог програма успио да оствари до доношења Устава из 1905. Највећи дио реализовао је послје добијања међународног признања Црне Горе. Неке идеје нијесу оваплоћене ни до данас иако нијесу изгубиле на својој актуелности. А то су изградња електрана на Морачи, исушење Скадарског језера и обезбјеђење довољне количина хране са своје територије. Као најзначајнија достигнућа књаза Николе у периоду прије доношења Устава из 1905 године су свакако: преузимање примата пољопривреде над сточарством (до тада су Црногорци били претежно ратници и сточари), отпочињање индустријске и друге производње у тридесетак нових облика привређивања. То је било могуће постићи захваљујући изградњи државне инфраструктуре, 500 километара колских путева, развоју трговине и банака. Тим процесима је допринијела изградња и прве жељезничке пруге од Бара до Вирпазара, поморске луке у Бару и неколико пристаништа на Скадарском језеру и Ријечи Црнојевића. Отворене су прве поште, успостављен је први унутрашњи и међународни телефонско-телеграфски саобраћај. Развијен је рјечни, језерски и поморски саобраћај. То је имало битног утицаја и на развој унутрашње и спољне трговине, продор страног капитала и појаву првих штедионица и банака. Пред сам чин доношења првог устава скоро да су биле доведене до краја активности око ковања првог црногорског новца (перпера, симбола суверене црногорске државе). Перпер је у оптицај пуштен 8. августа 1906. У привредном развитку заостале црногорске државе, од 1860. до 1905. године дошло је до битне промјене у структури привређивања, начину понашања а и размишљања Црногораца. До тада је за Црногорце важило (више вјекова) да су они по својој природи само „рођени ратници”, који се нерадо прихватају било каквог другог посла – заната, чак и са оправком пушака, иако су им веома дуго пушка и сабља биле основно средство за

одржавање голог живота и егзистенције породице. Све ово је утицало да отпочне нов начин размишљања Црногораца тј. да им разни облици привредјивања и писменост буду основни ослонац њиховог будућег опстанка и развитака црногорске државе. За овакве процесе другим народима у Европи требало је више деценија.

У области друштвене надградње, нарочито у образовању, здравству, информисању, култури и др. учињени су крупни кораци. До доношења првог црногорског Устава био је изграђен велики број основних школа по читавој Црној Гори. Отворене су и прве средње школе (гимназије, Богословска школа на Цетињу и Пољопривредна школа у Даниловграду), у појединим градским насељима. На Цетињу је отворено прво народно позориште (Зетски дом), штампани су и први дневни и периодични листови. Припремани су и штампани први уџбеници које су писали аутори из Црне Горе и ван ње. Отпочело је и школовање црногорске младежи у иностранству (у Русији, Турској, Француској, Аустрији). У Црну Гору су довођени школовани људи са страна (тзв. извањци) ради уздизања образовног и културног нивоа Црногораца.

Процес уздизања међународног угледа Црне Горе у тадашњој Европи био је достигао незамисливи ниво за једну малу државу, по величини територије и по броју њених становника, као што је била Црна Гора. Учињено је то дијелом и отварањем (13) посланстава свих великих сила тадашње Европе и САД, на Цетињу и удајом кћери за неколико водећих владара у Европи (краљева, кнежева и др.). Имајући у виду покренуте процесе у разним облицима привређивања и достигнуте нивое друштвене надградње у појединим областима (образовању, информисању култури и у успостављеним дипломатским односима са најмоћнијим државама Европе и САД) владавина Књаза Николе Петровића од ступања на престо (1860) до доношења првог устава (1905), може се, у извјесној мјери, поредити са постигнутим резултатима у Русији за вријеме руског цара Петра Великога. При томе не треба заборавити да се Црна Гора у читавом овом периоду налазила на веома ровитим рубовима додирала тада моћних царстава и држава Европе и Азије. Због тога је Књаз Никола стално морао да води веома рачуна и о њеној одбрамбеној способности. То га је на одговарајући начин успоравало да обезбиједи још бржи и свестранији привредни и друштвени развој. Тада су у непосредном окружењу Црне Горе биле још увијек моћна Турска са сједиштем у Скадру, веома снажна Аустрија, са центром у Котору, и „братска Србија”, са престоницом у Београду.

Презентиране чињенице и подаци у неколико деценија прије доношења Устава за Књажевину Црне Горе из 1905. г. дају основа да би се могло констатовати сљедеће:

1) Постојање дуговјековне државне традиције Црне Горе, почев од моћне Дукље (из IX и X вијека), снажне Зете, вјековима очуване старе Црне Горе, до међународно признате црногорске државе на Берлинском конгресу 1878. г. била је солидна основа за доношење првог устава Црне Горе почетком XX вијека.

2) Доласком династије Петровића на власт у Црној Гори крајем осамнаестог вијека отворени су бројни процеси у привредном развоју и напредовању црногорског друштва. То је омогућило цјеловитију изградњу црногорске државе, обнову њене дуговјековне државности и стварање услова за управљање државним пословима на принципима појединих европских држава.

3) Књаз Никола је знао, још као млад владар, да отпочињање било каквог облика привредног развоја и друштвеног напретка Црне Горе не може бити без ефикасног претходног међународног признања и потпуне самосталности црногорске државе. То, нажалост, данас не знају многи или не желе да сазнају.

Црна Гора је данас држава која има све основне економске претпоставке и расположиве природне и изграђене привредне објекте, оспособљене људе и готово све институције из области друштвене напредности, да може да опстане и развија се као самостална европска држава. Све то јој омогућује самоизражавањање и самофинансирање¹, и укључивање у европске и евро-атланске интеграције. Препреке на том путу могу да буду само неке унутрашњополитичке несагласности о неким важним питањима будућности Црне Горе и ментални склоп одређеног броја њених становника. Као могући правци превазилажења присутних проблема, превасходно економских и политичких, могли би да буду већи степен ослањања Црне Горе на сопствени рад и знање, на способност и стваралаштво њених грађана умјесто на природну интелигенцију и очекивану помоћ са стране. У земљама у којима је од раније присутан стабилан економски просперитет и висок ниво животног стандарда проблеми политичког и другог карактера су у великој мјери већ одавно потиснути у други план. У тим условима

¹Цјеловитије о самофинансирању види у књизи В. Милића, *Јавне финансије у Црној Гори*, III издање, Подгорица, 1998, стр. 233-236, а о самоизражавању у књизи истог аутора под називом *Новац, кредит и банке Црне Горе*, Подгорица, 2001, стр. 285-300

много се лакше расправља и договара о свим отвореним питањима друштвено-економског развоја.

Црна Гора је и данас по површини (13.812 km²) и по броју становника (660.000) једна од мањих држава на свијету (којих има преко 200). Међу тим малим државама налазе се и веома развијени Хонг Конг, Сингапур, Кипар, Малта, Монако и др. Све ове државе не само што се самоизражавају и самофинансирају своје потребе и извршавају све међународне обавезе него имају и висок друштвени стандард. А понеке извозе и капитал у иностранству. Тако се Кипар развио на бази туризма и пружања финансијских и других услуга. Сингапур нема никакве сировинске базе, а увози чак и воду за пиће. Али му то не смета да остварује висок ниво друштвеног производа по становнику (2002. године – 21390 USA долара). Малта нема неких значајнијих услова за развој туризма, али је једна од веома уважених туристичких дестинација у свијету. То је постигла захваљујући способним кадровима из области угоститељства и туризма и пружањем одговарајућих услуга, међународним поморским компанијама. Још очигледно је примјер са веома малом европском државом (свега 2 km²) Монаком.

У свијету данас има 39 држава мањих по површини (што чини око 20% свих држава у свијету) од Црне Горе. Од њих је 7 у Европи, 11 у Сјеверној и Јужној Америци, 7 у Азији, 8 у Аустралији и 6 у Африци. Површина свих 7 најмањих држава у Европи располажу са укупном површином за 2,8 пута мањом од Црне Горе. Али све оне имају висок ниво националног дохотка по становнику. Значи површина територије једне државе није од пресудног значаја за њено самоодржавање. Мање по броју становника има у свијету 34 државе. Готово вецина њих немају ни приближно природне и друге услове и такав међународни положај као што то има црногорска држава. Црна Гора има низ погодности за знатно бржи привредни и друштвени развој имајући у виду веома повољни географски положај (медитеранска земља), огромна природна богатства у водама, рудама, природним љепотама, богатству шума и довољним површинама обрадиве земље по становнику. Ту је и огромно раније створено друштвено богатство руком и памећу многобројних генерација. То су изграђени путеви, пруге, луке и отворени готово сви облици привређивања и др. Обновљена су и изграђена у вријеме социјалистичке Црне Горе бројна градска, приградска као и сеоска насеља. Школован је велики број грађана у домаћим и страним институцијама школства. Дио њих је оспособљен за практичан рад и у иностранству. Благодарећи томе Црна Гора је у периоду настанка и развоја СФРЈ била достигла ниво националног дохотка по

глави становника од преко 4.000 америчких долара (по теорији куповне снаге) и била се уврстила у ред средње развијених земаља Европе.

Савремена Црна Гора има многа неисцрпна природна и друга богатства. Наводе се само нека. Њен природни положај обезбјеђује јој транзитни карактер и по том основу наплату огромних финансијских средстава од разних такса и накнада за коришћење саобраћајне и друге инфраструктуре. Ту је и огромни водени потенцијал, који омогућује, уз одговарајуће инвестиције да Црна Гора ријеша дефицит електричне енергије и обезбиједи извјестан дио за извоз. Непроцењиве су количине питке воде, коју може да извози, јер је вода постала дефицитарна у свијету. И огромно шумско богатство, са задовољавајућим квалитетом, Црној Гори омогућује годишњу сјечу од преко 1,5 милиона кубних метара дрвета а да се дрвна маса годишње не смањује. Ту су и разноврсне природне љепоте, као што су Јадранско море, многобројна планинска језера, планине, токови ријека, градови и села. Неке од њих су праве ријеткости у Европи, као што су: кањони Таре, Мораче, Биоградска гора (једина прашума у Европи) и др. У Црној Гори има велики број разноврсних културно-историјских споменика, готово свих важних цивилизација на тлу Европе (хеленске, римске, византијске, ислама и словенске). Све то јој омогућује развој разних облика туризма и угоститељства и пружање разноврсних саобраћајних и других услуга, од којих се сваке године могу наплатити огромна финансијска средства. Дио тих средстава се може користити за бржи привредни развој и побољшање животног стандарда становништва Црне Горе. Само Јадранско море, са преко 200 км обале, са бројним сунчаним плажама и медитеранском климом представљају такав природни и привредни потенцијал који може да се вишеструко користи: за развој туризма, за поморски саобраћај, за богати улов рибе, за добијање пијаће и техничке воде и др. Дио Јадранског мора који припада Црној Гори може да представља за Црну Гору оно што за Србију чини Војводина. У Црној Гори има и неких неисцрпних рудних богатава (боксити, камен и др.). Посебна вриједност Црне Горе су најмлађе генерације њених становника који се претежно школују и стручно оспособљавају у земљи, а дијелом у иностранству, јер се све масовније служе са појединим свјетским језицима (превасходно енглеским).

Црна Гора у наведеним, а и неким другим областима и гранама привређивања има одређених компаративних предности у односу на земље у окружењу а и шире у свијету. То посебно долази до изражаја у туризму, саобраћају и спољној трговини. Све то је снажна природна и привредна

основа за знатно бржи друштвено економски развој и просперитет црногорског друштва. То је њен потенцијал да се, као равноправна чланица међународне заједнице, може успјешно укључити у међународне токове, чему савремена Црна Гора и тежи. Стицање међународног признања независности и доношења новог устава може само да допринесе већој валоризацији њених природних љепота, створеног друштвеног богатства и других погодности за бржи привредни и друштвени развој у наредном периоду. Ово под условом да њени становници схвате и прихвате да је рад, знање и стваралаштво њених грађана у земљи и иностранству једини основ њихове боље будућности

Vasilije J. MILIĆ

LOCAL COMMUNITY AND ECONOMY AND ACHIEVED RESULTS
IN COMMUNITY LIFE

Summary

The article reflects the situation in local community and economy and achieved results in community life and economy development in Montenegro several decades before the first Montenegrin constitution from 1905 and presenting possibilities of self-sustainability and self-financing of modern Montenegrin country in future period.

ЛИТЕРАТУРА

- М. Ђуровић, *Црногорске финансије*, ТГД. 1960
М. Ђуровић, *Трговачки капитал у Црној Гори*, Цетиње 1958.
Група аутора: *Црна Гора пред изазовима будућности*, Цетиње 1996,
Др Д. Живковић, *Историја црногорског народа*, I, II, III, Цетиње 1989.
М. Шуковић, *Студије и есеји из историје државе Црне Горе*, Подгорица 2003.
Б. Павићевић, *Стварање Црногорске државе*, Београд, 1995.
Б. Павићевић и Р. Распоповић, *Црногорски закони 1796-1916*, I-V, 1998.
В. Милић, *Јавне финансије у Црној Гори*, III издање, Подгорица, 1998.
В. Милић, *Новац, кредит и банке Црне Горе*, Подгорица, 2001.
Педесет година на престољу Црне Горе 1860-1910, Подгорица, 1998.
Ш. Растодер, *Животна питања Црне Горе 1918-1929*, I, Бар 1995.